

IRENA NYCKOWSKA

Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli,
Wydział w Płocku

ISTOTNE WŁAŚCIWOŚCI NAUCZYCIELSKICH SYSTEMÓW KSZTAŁCENIA I ICH ROZPOZNAWANIE W NAUCZANIU JĘZYKÓW OBCYCH

1. Cechy systemu kształcenia

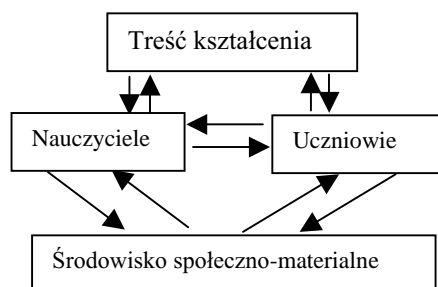
System kształcenia definiowany jest w dydaktyce ogólnej jako ukierunkowany przez społecznie wyznaczone cele, dynamicznie działający zespół elementów, obejmujący nauczycieli, uczniów, treść kształcenia i społeczno-materialne środowisko oraz wzajemne związki między tymi elementami¹. Definicja powyższa obejmuje trzy podstawowe cechy kształcenia, do których należą: (1) zamierzona organizacja ludzi, materiałów i procedur, (2) wzajemna zależność elementów systemu, (3) ogólny cel, ukierunkowujący proces konstrukcji systemu.

Najważniejszymi elementami systemu kształcenia są: nauczyciele, ich kompetencje, metody pracy i zaangażowanie; uczniowie, ich potrzeby, motywacje i metody pracy; treść kształcenia, jej dobór i układ oraz sposoby sprawdzania osiągniętych wyników; środowisko społeczno-materialne, w skład którego wchodzi środki kształcenia i warunki społeczno-materialne (rys. 1.)².

Harmonijne łączenie wszystkich elementów tworzy system i zapewnia jego optymalne funkcjonowanie, twórcze samodoskonalenie i realizację założonego celu. W literaturze przedmiotu wyróżniane są różne typy systemów kształcenia, o których będzie mowa w dalszej części artykułu.

¹ Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1998, s. 63; por.: Davis R.H. i in., *Konstruowanie systemu kształcenia*, PWN, Warszawa 1983, s. 409.

² Okoń W., op. cit., s. 62.

Rys. 1. Elementy systemu kształcenia

2. Typy systemów kształcenia

J. Rutkowiak wyróżnia następujące systemy dydaktyczne: (1) tradycyjną europejską dydaktykę herbartowską, (2) progresywistyczną dydaktykę amerykańską, (3) nurt Nowego Wychowania, (4) dydaktykę naukową, (5) dydaktykę humanistyczną, (6) dydaktykę krytyczną, (7) dydaktykę relacyjną³. Natomiast B. Niemierko, biorąc pod uwagę cele kształcenia, pozycję nauczyciela i ucznia w systemie, treść nauczania, środki dydaktyczne oraz organizację kształcenia, dzieli systemy dydaktyczne na autorytarne, humanistyczne i technologiczne⁴.

W systemie autorytarnym, wywodzącym się z herbartyzmu, nauczyciel jest reprezentantem instytucji, której podporządkowani są uczniowie. Ujednoliconą i starannie dobraną treść nauczania jest realizowana w sztywnym systemie organizacyjnym, który narzuca nauczycielom schemat toku zajęć lekcyjnych, tłumiący ich inwencję organizacyjną i metodyczną.

Przeciwieństwem autorytaryzmu w dydaktyce jest system humanistyczny, przyjmujący za punkt wyjścia rozpoznanie zainteresowań i uzdolnień uczniów, do których dostosowuje się warunki uczenia się, treści i metody nauczania. Funkcją środków dydaktycznych jest wyzwianie twórczej inicjatywy uczniów poprzez upodobnienie sytuacji dydaktycznej do naturalnej scenarii.

W opozycji do kierunku humanistycznego pozostaje system technologiczny, czyniący punktem wyjścia treść nauczania, którą uczniowie powinni opanować przy pomocy nauczyciela. Zadaniem nauczyciela jest staranne zorganizowanie procesu dydaktycznego przy wykorzystaniu różnorodnych urządzeń i materiałów dydaktycznych.

Między tymi trzema rodzajami systemów dydaktycznych toczy się nieustanny spór, a nauczycielski system kształcenia jest najczęściej ich wypadkową⁵.

Dalsze rozważania dotyczące istotnych cech nauczycielskich systemów kształcenia i procedury ich rozpoznawania będą prowadzone na przykładzie nauczania/uczenia się języków obcych.

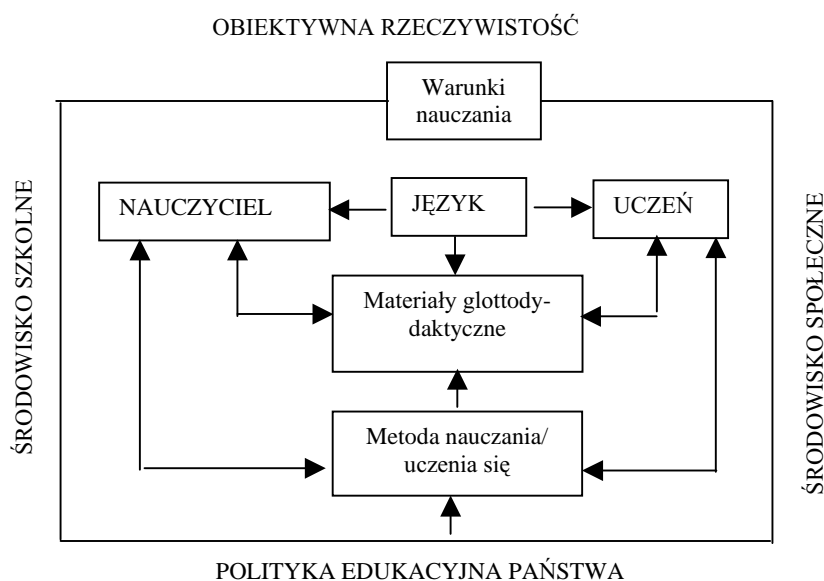
³ Bereźnicki F., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 26.

⁴ Niemierko B., *Pomiar wyników kształcenia*, WSiP, Warszawa 1999, s. 17–19.

⁵ Ibidem, s. 20.

3. Istotne właściwości systemu glottodydaktycznego

Około dwudziestu pięciu lat temu F. Gucza zaproponował model procesu nauczania/uczenia się języków obcych, który nazwał **układem glottodydaktycznym**⁶. Model ten uwzględnia trzy elementy: nauczyciela, ucznia i łączący ich kanał. Najtrafniej jednak problematykę tego układu ujął W. Pfeiffer⁷ (rys. 2.). W zaproponowanym przez niego układzie glottodydaktycznym można wyodrębnić części wewnętrzne i zewnętrzne, tworzące spójną całość, której specyfiką jest język obcy, będący jednocześnie celem, przedmiotem i środkiem nauczania; dlatego też uprawnione jest nazywanie tego układu **systemem glottodydaktycznym**. Elementami tego systemu są: nauczyciel języka obcego, uczeń, język obcy, materiały glottodydaktyczne, metoda nauczania/uczenia się, warunki nauczania i obiektywna rzeczywistość. Wszystkie one posiadają złożoną strukturę i pozostają ze sobą w różnorodnych związkach. Budowa i struktura elementów składowych systemu glottodydaktycznego oraz relacje między nimi mają wpływ na funkcjonowanie całego układu.

Rys. 2. Układ glottodydaktyczny Pfeiffera

Centralnym elementem układu glottodydaktycznego jest język obcy, w którym odbywa się komunikacja językowa w klasie. Język ojczysty pełni funkcję pomocniczą. Podstawową bazę językową procesów glottodydaktycznych stanowią materiały glottodydaktyczne i właśnie one determinują nauczanie języka obcego. Podobna jest relacja tych materiałów i metody nauczania/uczenia się

⁶ Gucza F., *Teoria komunikacji językowej a glottodydaktyka*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1978, s. 8.

⁷ Pfeiffer W., *Nauka języków obcych*, WAGROS, Poznań 2001, s. 20–27.

która stanowi podstawę preparacji tych materiałów. Wprawdzie w procesie nauczania języka obcego jest możliwa modyfikacja i adaptacja materiałów stosownie do aktualnej sytuacji dydaktycznej, ale nie jest możliwa całkowita zmiana struktury podręcznika i materiałów pomocniczych, bowiem koncepcja nauczania jest prymarna w stosunku do materiałów, i to już na etapie ich preparacji w fazie predydaktycznej.

Materiały glottodydaktyczne mają wpływ zarówno na nauczyciela, jak na ucznia, ponieważ są podstawą procesów nauczania/ uczenia się, a ich budowa winna uwzględniać charakterystykę nauczycieli i uczniów w konkretnych warunkach nauczania, które pozostają w bezpośrednim związku z metodą nauczania/ uczenia się. Warunki nauczania obejmują: globalny czas nauczania, jego intensywność i infrastrukturę glottodydaktyczną, które winny być brane pod uwagę przy konstruowaniu programów nauczania. Pozostają one bowiem w bezpośrednim związku z metodą nauczania/ uczenia się.

Układ glottodydaktyczny jest układem otwartym i dynamicznym, co oznacza, że mają na niego wpływ zarówno rzeczywistość glottodydaktyczna, jak obiektywna rzeczywistość, którą tworzą: polityka oświatowa państwa, środowisko społeczne i szkolne. Z powyższych rozważań wynika, iż elementy tworzące system glottodydaktyczny, jak warunki, w których przebiega proces nauczania/ uczenia się, posiadają trzy istotne właściwości⁸: tworzą spójną organizację, pozostają we wzajemnej zależności, a procesem konstrukcji systemu rządzi założony cel.

4. Analiza systemowa nauczycielskiego systemu glottodydaktycznego

System dydaktyczny stosowany przez nauczyciela w pracy z określonym oddziałem to nauczycielski system kształcenia, którego składnikami są: *wejścia systemu, działania systemowe, wyjścia i kontekst systemu*⁹. Niezwykłej wagi problemem jest rozpoznanie, w jakim stopniu nauczycielskie systemy glottodydaktyczne spełniają przynależne im właściwości: spójną organizację składników systemu; właściwe relacje między nimi oraz strukturę systemu stosownie do założonych celów.

Rozpoznanie wymienionych elementów umożliwi nam analiza systemowa, dotycząca tworzenia nauczycielskiego systemu kształcenia, którą zaprezentujemy na przykładzie klasy maturalnej, wykorzystując poniższą procedurę (tab. 1.)¹⁰.

⁸ Por.: Davis R.H. i in., op. cit., s. 410–413.

⁹ Niemierko B., op. cit., s. 19–22.

¹⁰ Por.: ibidem, s. 22.

Tab. 1. Procedura tworzenia nauczycielskiego systemu kształcenia językowego

ETAP I: SFORMUŁOWANIE CELÓW KSZTAŁCENIA W KLASIE MATURALNEJ		
ETAP II: AUTODIAGNOZA STANU WEJŚCIOWEGO I KONTEKSTU (wyodrębnienie czynników sprzyjających (zasobów) i zakłócających (ograniczeń))		
STAN WEJŚCIOWY		KONTEKST
NAUCZYCIEL	UCZEŃ	
BADANE CZYNNIKI		
<ul style="list-style-type: none"> • kompetencje: językowe, – psychologiczno-pedagogiczne, – metodyczne, – wychowawcze, – krajo- i kulturoznawcze, – organizacyjne, – innowacyjno-kreatywne, • dotychczas stosowany system nauczania. 	<ul style="list-style-type: none"> – uzdolnienia, – zainteresowania, – motywacja, – stopień przygotowania ucznia w kontekście osiągania standardów egzaminacyjnych, – stosowane dotychczas strategie uczenia się. 	<ul style="list-style-type: none"> – przepisy prawne, – tygodniowa liczba zajęć, – liczebność grupy uczniów, – forma organizacyjna zajęć, – miejsce zajęć, – możliwość korzystania ze środków dydaktycznych, – przekonania rodziców i pracodawców.
ETAP III: DZIAŁANIA SYSTEMOWE		
NAUCZYCIEL	UCZEŃ	SZKOŁA
<ul style="list-style-type: none"> • realizacja programu nauczania obejmująca: – wybór metody nauczania uczenia /się i materiałów glottodydaktycznych, – opracowanie planu wynikowego, – ewaluację kształtującą. 	<ul style="list-style-type: none"> – przyjęcie strategii uczenia się, – samoewaluacja kształtująca. 	Mierzenie stopnia spełniania standardów oceny jakości pracy szkoły ¹¹ w kontekście nauczanego języka obcego.
ETAP IV: WYJŚCIA SYSTEMU		
UCZEŃ		NAUCZYCIEL I SZKOŁA
Stopień osiągnięcia standardów maturalnych na poziomie podstawowym i rozszerzonym w zakresie języka obcego (egzamin maturalny).		Osiągnięcia metodyczno-organizacyjne nauczycieli i szkół w kontekście języka obcego (ewaluacja sumująca).

Cele kształcenia w zakresie języków obcych wynikają z przyjętego programu nauczania, który winien być zgodny z *Podstawą programową*¹² obowiązującą

¹¹ Mierzenie stopnia spełniania standardów oceny jakości pracy szkoły, zgodnie z obowiązującym prawem oświatowym, leży w gestii nadzoru pedagogicznego i dlatego też zostało tylko zasygnalizowane, ponieważ wykracza poza przedmiot niniejszego artykułu (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 23 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad sprawowania nadzoru pedagogicznego, wykazu stanowisk wymagających kwalifikacji pedagogicznych, kwalifikacji niezbędnych do sprawowania nadzoru pedagogicznego, a także kwalifikacji osób, którym można zlecać prowadzenie badań i opracowywanie ekspertyz; Dz.U. z 2004 r. Nr 89, poz. 845).

¹² Rozporządzenie MENiS z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstaw programowych wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. Nr 51, poz. 458, wraz z późniejszymi zmianami: (2003 r.) Dz. U. Nr 210, poz. 2041; (2005 r.) Dz.U. Nr 19, poz. 165.

na danym etapie kształcenia oraz ze standardami wymagań¹³. Za cel procesu uważa się obecnie umiejętność skutecznego porozumiewania się w języku obcym i efektywne funkcjonowanie w naturalnych sytuacjach komunikacyjnych. W przypadku klasy maturalnej celem kształcenia jest:

- przy realizacji *Podstawy programowej* w wersji B: osiągnięcie poziomu opanowania języka zapewniającego w miarę sprawną komunikację w odniesieniu do spraw życia codziennego oraz przygotowanie ucznia do egzaminu maturalnego z języka na poziomie podstawowym,
- przy realizacji *Podstawy programowej* w wersji A: osiągnięcie znajomości języka na poziomie zaawansowanym, zapewniającym swobodne porozumiewanie się w kraju nauczanego języka lub w kontaktach z dość wymagającymi użytkownikami, a także w przyszłej nauce i pracy oraz przygotowanie ucznia do egzaminu maturalnego na poziomie rozszerzonym.

Kolejne działanie nauczyciela winno dotyczyć przeprowadzenia diagnozy stanu wejściowego, uwzględniającej nauczyciela, uczniów i kontekst, z wykorzystaniem wybranych metod badawczych. W zakresie badania stanu wejściowego dotyczącego nauczyciela winny znaleźć się poniższe kompetencje¹⁴:

- językowe: lingwistyczne, socjolingwistyczne i pragmatyczne¹⁵;
- psychologiczno-pedagogiczne, obejmujące znajomość psychologii rozwojowej, kompetencję komunikacyjną oraz umiejętność współdziałania;
- metodyczne w zakresie planowania, organizowania procesu nauczania, odpowiedniego doboru materiału, technik pracy adekwatnych do wieku i poziomu opanowania języka obcego, korzystania z technologii informatycznych oraz ewaluacji procesu nauczania;
- wychowawcze i moralne, obejmujące wychowanie w duchu wolności i demokracji, tolerancji, odpowiedzialności i przestrzegania norm zgodnych z ogólnohumanistycznymi wartościami;
- krajo- i kulturoznawcze, obejmujące znajomość krajów i realiów danego obszaru językowego oraz umiejętność międzykulturowego nauczania;
- organizacyjne;
- innowacyjno-kreatywne.

Kompetencje te korespondują z projektem zestawu standardowych kompetencji zawodowych nauczycieli, opracowanym przez Komitet Nauk Pedagogicznych PAN, a także z propozycjami amerykańskiego gremium „Międzynarodowe Konsorcjum do Wspierania Nowych Wymagań Zawodowych Nauczycieli”¹⁶.

¹³ Rozporządzenie MENiS z dnia 10 kwietnia 2003 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie standardów wymagań będących podstawą przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów, Dz.U. Nr 90, poz. 846.

¹⁴ Por.: Zawadzka E., *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 110–111.

¹⁵ Council of Europe, *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, CODN, Warszawa 2003, s. 23.

¹⁶ Zawadzka E., op. cit., s. 111.

Diagnoza dotycząca ucznia będzie miała na celu zbadanie stopnia opanowania umiejętności dotyczących poszczególnych sprawności: rozumienia ze słuchu, mówienia, czytania i pisania, oraz jego uzdolnień, zainteresowań, motywacji i dotychczas stosowanej strategii uczenia się.

Badanie diagnostyczne dotyczące kontekstu winno dostarczyć informacji na temat warunków, w jakich będzie odbywało się kształcenie językowe (patrz: tab. 1).

Dysponując wynikami diagnozy, nauczyciel winien dokonać wyboru metody kształcenia, to jest działania systemowego obejmującego zarówno strategię kształcenia, jak i szczegółową organizację pracy uczniów, którego efektem winno być zrealizowanie założonych celów. Ich zaplanowaniu służy plan wynikowy¹⁷ zawierający opis docelowych wiadomości i umiejętności ucznia, ze wskazaniem środków i pomocy dydaktycznych umożliwiających ich osiągnięcie. Struktura planu wynikowego powinna obejmować:

- nazwę działu tematycznego,
- kompetencje komunikacyjne w języku obcym, odpowiadające oczekiwanym osiągnięciom ucznia,
- wymagania edukacyjne zawierające opis mierzalnych wyników na dwóch poziomach: podstawowym i ponadpodstawowym,
- środki dydaktyczne – informacje dotyczące materiału dydaktycznego zawartego w materiałach pomocniczych,
- informacje dotyczące metody i treści/ zakresu oceniania,
- zadania sprawdzające osiągnięcia ucznia po każdej jednostce dydaktycznej,
- liczbę godzin na realizację zaplanowanych celów.

Podczas tworzenia planu wynikowego należy uwzględnić wnioski wypływające z przeprowadzonej diagnozy, szkolny plan dydaktyczno-wychowawczy, realizowany program nauczania oraz przedmiotowy system oceniania. Realizacja treści programowych zgodna z powyżej opracowanym planem wynikowym winna zapewnić zadowalające efekty kształcenia językowego (wyjścia systemu) w zakresie standardów maturalnych.

Powyzsza analiza nauczycielskiego systemu glottodydaktycznego odtwarza kolejne kroki procedury jego budowania, a jej celem jest zazwyczaj poszukiwanie przyczyn jego niezadowalającej skuteczności. Winna ona prowadzić do ustalenia punktów krytycznych systemu, istotnie obniżających skuteczność nauczania – czyli ograniczeń tkwiących: w konstrukcji systemu, w poszczególnych składnikach sytuacji dydaktycznych bądź w powiązaniach między tymi składnikami. Wynikiem jej może być dokonanie zmiany systemowej.

¹⁷ Por.: Niemierko B., *Między oceną szkolną a dydaktyką*, WSiP, Warszawa 1991; Ochenduszek J., *Planowanie pracy dydaktycznej nauczyciela*, WOM, Bydgoszcz 1998; Łukasz-Paluch K., *Ćwiczenia z planowania wynikowego*, „e-duk@tor z@wodowy” 2004, nr 2.

Przykład¹⁸:

- Dysfunkcja systemu: niepowodzenia uczniów na egzaminach maturalnych I wstępnych, spowodowane niedostateczną poprawnością wypowiedzi.
- Punkt krytyczny: powszechne stosowanie w nauczaniu/uczeniu się języków obcych metody komunikacyjnej, przy niewielkiej liczbie godzin języka obcego.
- Główne ograniczenia: brak płynności i poprawności w posługiwaniu się językiem obcym przez nauczycieli.
- Główne zasoby: stała praca nauczycieli nad językiem i metodyką.
- Zmiana metody: zestawy ćwiczeń wdrażających (dryli językowych), oddzielających prezentację nowego materiału od swobodnej praktyki konwersacyjnej; dostateczna liczba wzorów, modeli, tekstów nagranych i czytanych w ramach prac domowych.
- Sposób kontroli: ewaluacja formatywna (pomiar osiągnięć uczniów).
Jednak każda zmiana systemowa wiąże się z pokonaniem pewnego oporu w samym systemie (mikrosystemie) i w jego otoczeniu (makrosystemie), a także wymaga harmonizacji z pozostałymi składnikami danego systemu¹⁹.

¹⁸ Por.: Komorowska H., *Dylematy nauczania języków obcych*, [w:] H. Miatliuk, K. Bogacki, H. Komorowska (red.), *Problemy lingwistyki i nauczania języków obcych*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003, s. 229–236.

¹⁹ Niemierko B., op. cit., s. 24.